

Het leven na een terroristisch misdrijf

Recidive en re-integratie van extremistische ex-gedetineerden

*Elanie Rodermond**

Op 31 augustus 2022, werd Samir A. veroordeeld tot dertig maanden gevangenisstraf wegens het financieren van terrorisme. Eerder zat het voormalig lid van de Hofstadgroep al een gevangenisstraf van een aantal jaren uit, nadat hij in 2008 was veroordeeld voor het voorbereiden van een aanslag. Samir A. wordt ook wel ‘een van Nederlands bekendste jihadisten’ genoemd, en krijgt met enige regelmaat het stempel ‘draaideurjihadist’ opgeplakt. A. is zeker niet de enige ex-gedetineerde die op een later moment weer in beeld komt wegens een nieuw terroristisch misdrijf. In de afgelopen jaren vonden in onder meer Londen en Wenen aanslagen plaats gepleegd door individuen die eerder al wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd waren. Na dergelijke heftige gebeurtenissen, maar ook wanneer extremistische gedetineerden (bijna) worden vrijgelaten, piekt de maatschappelijke en politieke aandacht voor de resocialisatie van extremistische gedetineerden. Daarbij laait doorgaans de discussie op over de vraag of veroordeelde extremisten wel *kunnen* resocialiseren. Bestaande programma’s die de re-integratie van extremistische ex-gedetineerden moeten bevorderen, zoals het specialistische TER-team (Terrorisme, Extremisme en Radicalisering) van Reclassering Nederland, gaan in elk geval uit van het belang van een individuele aanpak (‘maatwerk’), waarbij voldoende oog zou moeten zijn voor de levens van de personen die bij hen onder toezicht staan, zowel voorafgaand aan als na het terroristische feit (Van der Heide & Schuurman 2018; zie ook Veldhuis e.a. 2010; Weggemans & De Graaf 2015).

* Dr. E. Rodermond is universitair docent Criminologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, afdeling Strafrecht en Criminologie, en onderzoeker bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR).

Binnen de criminologie bestaat een inmiddels lange traditie van wetenschappelijk onderzoek naar factoren die de kans op succesvolle resocialisatie en het uitblijven van recidive onder ‘reguliere’ criminaliteitsplegers verhogen dan wel verlagen. Veel aandacht gaat daarbij uit naar risico- en beschermende factoren (zowel voorafgaand aan als na de detentieperiode) en naar hoe deze factoren inwerken op re-integratie en *desistance*, ofwel het stoppen met het plegen van criminaliteit. In de huidige bijdrage wordt uiteengezet wat uit nationaal en internationaal wetenschappelijk onderzoek bekend is over recidive en re-integratie van extremistische ex-gedetineerden, en welke factoren de kans op succesvolle resocialisatie en het uitblijven van recidive verhogen dan wel verlagen. Daartoe wordt allereerst ingezoomd op de achtergrond en criminele carrière van verdachten van terroristische misdrijven in Nederland. Vervolgens worden studies naar recidive en re-integratie van extremistische ex-gedetineerden beschreven. Daarbij wordt specifieke aandacht besteed aan recent onderzoek naar de uitkomsten na detentie onder ex-gedetineerden van de terroristenafdelingen (TA’s) van PI Vught en PI De Schie in Nederland (Rodermond e.a. 2021). In de conclusie wordt beschouwd in hoeverre re-integratieprocessen en recidivepatronen onder extremistische ex-gedetineerden afwijken van dan wel overeenkomen met die van reguliere ex-gedetineerden.

Kenmerken en criminele carrière van terrorismeverdachten

Kenmerken

In een relatief vroege studie naar kenmerken van jihadistische netwerken in Nederland en de leden daarvan constateerden De Poot en collega’s (2011) al dat de achtergrond en motivaties van leden van (toenmalige) jihadistische netwerken onderling sterk verschillen. Een belangrijke conclusie was dat lang niet alle onderzochte individuen fanatiek betrokken zijn bij jihadistische activiteiten. De Bie (2016) voegde daar later op basis van zijn promotieonderzoek aan toe dat de rollen van netwerkleden sterk uiteenlopen, variërend van ‘marginale actoren’ tot ‘leidinggevende figuren’, ieder met hun eigen kenmerken. In studies naar individuele terrorismeverdachten en -veroordeelden wordt onderschreven dat er geen algemeen profiel van ‘de’ terrorist

bestaat (Bakker 2006). Toch wijzen diverse onderzoeken naar Europese jihadististen (Bakker 2006), uitreizigers (Weenink 2015, 2019), terrorismeverdachten en -veroordeelden in Nederland (Rodermond & Thijs 2022; Rodermond & Weerman 2021; Thijs e.a. 2022) en (ex-)TA-gedetineerden (De Graaf 2021; Weggemans & De Graaf 2015; Rodermond e.a. 2021) op een aantal overlappende kenmerken. Zo wordt consistent gevonden dat het grootste deel van de onderzochte populaties man is, met een gemiddelde leeftijd van rond de 30 jaar en een relatief lage sociaaleconomische positie. Uit twee recente vergelijkingsstudies blijkt daarnaast dat terrorismeverdachten een lagere sociaaleconomische positie en een uitgebreider strafblad hebben dan hun broers/zussen. De terrorismeverdachten leken op deze factoren echter sterk op andere verdachten van criminaliteit. Op gezinsniveau bleek dat terrorismeverdachten in Nederland uit gemiddeld grotere gezinnen komen dan personen uit de algemene populatie, en dat er vaker sprake is van gescheiden ouders en samengestelde gezinnen. Het gemiddelde gezinsinkomen ligt lager dan in gezinnen uit de algemene populatie, en de ouders van terrorismeverdachten zijn vaker zelf ook verdachte geweest van criminaliteit dan de ouders van individuen uit de algemene populatie. Gelet op de gecombineerde bevindingen werd geconstateerd dat van de onderzochte gezinskenmerken vermoedelijk een meer algemene negatieve invloed uitgaat. Hiermee sluiten de bevindingen aan bij de voedingsbodempijp, waarbij bepaalde risicofactoren tezamen een vruchtbare voedingsbodem voor radicalisering vormen (zie bijv. Sikkens e.a. 2017).

Het belang van een dergelijke voedingsbodem wordt door diverse levensloopstudies bevestigd (zie bijv. De Graaf 2021; Simi e.a. 2016; Windisch e.a. 2020). Windisch en collega's namen levensloopinterviews af met voormalige leden van gewelddadige rechts-extremistische groepen in de Verenigde Staten. Uit hun studie blijkt dat twee derde van de onderzoekspopulatie in de jeugd te maken heeft gehad met meerdere negatieve en/of traumatische ervaringen (door de onderzoekers aangeduid als *adverse childhood experiences*, ACE). De auteurs kwamen op basis van hun bevindingen tot de conclusie dat de gevonden risicofactoren inderdaad tot een vruchtbare voedingsbodem voor extremisme hadden geleid. Ook De Graaf (2021) beschrijft verschillende levensverhalen die worden gekenmerkt door 'een opeenstapeling van slechte keuzes en verkeerde afslagen' (p. 145) en uiteenlopende problematiek in de jeugd en/of binnen het gezin. De Graaf

schetst daarbij het pad dat een aantal van de door haar geïnterviewde veroordeelde terroristen heeft afgelopen, een pad van 'tekort en frustratie over de eigen mislukkingen, via het zoeken naar zingeving, naar een overgave aan de heilige strijd om zijn eigen nutteloze leven in te zetten voor het redden van geloofsgenoten' (p. 168).

Veel aandacht gaat ook uit naar de vraag of daders van extremisme en terrorisme bovengemiddeld veel kampen met psychische problematiek. Hoewel een aantal studies concludeert dat er binnen deze populatie bovengemiddeld wordt gescoord op psychische problematiek (zie bijv. de studies van Weenink 2015, 2019), laat recent wetenschappelijk werk zien dat een dergelijke oververtegenwoordiging zeker niet absoluut is (Gill e.a. 2020). Zo laat een systematische review van tientallen studies zien dat bepaalde vormen van psychische problematiek, zoals schizofrenie, vaker voor lijken te komen onder extremistische daders dan onder de algemene populatie, terwijl andere vormen juist minder vaak voorkomen (Gill e.a. 2020). De auteurs benoemen daarnaast dat de rol die psychische problematiek speelt in de aanloop naar een terroristisch misdrijf verschilt van persoon tot persoon, en dat deze problematiek een complexe wisselwerking kent met andere risicofactoren, een conclusie die ook wordt getrokken door De Graaf (2021). Afsluitend pleiten de auteurs dan ook voor studies naar de vraag *hoe* psychische problematiek bijdraagt aan de totstandkoming van gewelddadig extremisme.

Criminele carrière

Een andere risicofactor die regelmatig in verband wordt gebracht met extremistische en terroristische daden is het hebben van een criminele voorgeschiedenis. Nadat Gökmen T. in 2019 een aanslag pleegde in een Utrechtse tram werd al snel duidelijk dat dit niet zijn eerste criminele feit was. Uit een analyse uitgevoerd door de Inspectie Justitie en Veiligheid bleek dat T. voor 18 maart 2019 al meerdere malen in aanraking was gekomen met politie en justitie wegens uiteenlopende strafbare feiten (Inspectie JenV 2021). Deze voorgeschiedenis past in het beeld dat uit diverse wetenschappelijke onderzoeken naar de criminele carrière van plegers van extremistische en terroristische daden naar voren komt. In 2016 wezen Basra en Neumann op het fenomeen van de 'nieuwe crime-terror nexus', waarbinnen criminele en terroristische organisaties hun leden steeds vaker uit zogenaamde 'Europese

getto's' met ex-gedetineerden en andere personen met een strafblad of anderszins problematische levensomstandigheden proberen te rekruteren. Het bestaan van een dergelijke nexus wordt ondersteund door cijfers uit binnen- en buitenland (Rostami e.a. 2018; Rodermond & Thijs 2022; Rodermond e.a. 2021; Sciarone & Schuurman 2019; Thijs e.a. 2022; Van Leyenhorst & Andreas 2017; Weenink 2019). Daarbij varieert het percentage terrorismeverdachten en -veroordeelden dat reeds een strafblad heeft van circa 20% (Bakker & De Bont 2016; Peirce 2018) tot ruim twee derde (Rostami e.a. 2018; Thijs e.a. 2018). Rostami en collega's (2018) vonden op basis van data uit het Zweedse verdachtenregister dat twee derde van de door hen onderzochte uitreizigers eerder verdachte was geweest van ten minste één ander delict. In Nederland werden op basis van politiedossiers (Weenink 2019) en op basis van strafbladen (Thijs e.a. 2018; Rodermond e.a. 2021) soortgelijke conclusies getrokken. Uit een recente studie, waarin de levensloop en criminele carrière van personen die op de TA verbleven, werden geanalyseerd (zie verder onder de kopjes 'Recidive' en 'Re-integratie'), blijkt dat meer dan de helft van de populatie voorafgaand aan het verblijf op de TA is veroordeeld voor een of meerdere delicten. De meeste verdenkingen kunnen daarbij worden ondergebracht in de categorieën vermogensmisdrijven, gewelds- en seksuele misdrijven en vernieling en openbareordemisdrijven.

Recidive

Nadat eerder met name aandacht uitging naar risicofactoren voor radicalisering, staat recidive onder plegers van extremistische en terroristische misdrijven de laatste jaren volop in de wetenschappelijke en maatschappelijke belangstelling. Om voor de hand liggende redenen laat deze recidive zich niet altijd gemakkelijk in kaart brengen. Overheden zijn vaak terughoudend met het verstrekken van justitiële documentatie. Daarnaast spelen definitiekwesties een rol. Een blik op de literatuur leert dat de gehanteerde operationalisering van recidive uiteenloopt van 'hernieuwde betrokkenheid bij terroristische activiteiten' tot 'een nieuwe veroordeling'. Renard (2020) schetst het voorbeeld waarbij iemand die eerder gedetineerd was wegens een terroristisch misdrijf na de vrijlating om het leven komt bij het plegen van een aanslag. Deze persoon zal niet opnieuw worden veroordeeld, maar

hier is wel degelijk sprake van recidive. De focus op nieuwe *veroordelingen* kan dus leiden tot een onderschatting van nieuwe terroristische feiten.

Met alle beperkingen en moeilijkheden van dien is een aantal studies erin geslaagd om op basis van uitgebreide justitiële documentatie in elk geval de (geregistreerde) recidive in kaart te brengen. Enkele uitzonderingen daargelaten (zie bijv. Altier e.a. 2019, Hasisi e.a. 2020) komt uit de studies naar voren dat recidive naar een terroristisch misdrijf laag is in verhouding tot recidive naar andersoortige misdrijven (Renard 2020; Rodermond e.a. 2021; Silke 2014; Van der Heide & Schuurman 2018). Renard (2020) onderzocht recidive onder 557 personen die in de periode tussen 1990 en 2019 in België waren veroordeeld wegens een terroristisch misdrijf. Recidive werd door de onderzoeker geoperationaliseerd als ‘twee aparte veroordelingen wegens een terroristisch misdrijf met daartussen een periode van disengagement’. De auteur keek ook specifiek naar re-engagement, waarvan volgens de auteur sprake was in geval van ‘hernieuwde betrokkenheid bij terrorisme’, ongeacht of er een nieuwe veroordeling was. Uit het onderzoek bleek dat er dertien gevallen van recidive naar een terroristisch misdrijf waren, tien gevallen van re-engagement en vier gevallen van ‘mogelijk re-engagement’.¹ Daarmee kwam het totale percentage recidive en/of (vermoedelijk) re-engagement uit op 4,8%. Cijfers uit het Verenigd Koninkrijk laten zien dat 6 van de 196 personen (3,6%) die tussen 2013 en 2019 in Engeland en Wales werden vrijgelaten na een celstraf wegens een terroristisch misdrijf recidiveerden naar een nieuw terroristisch misdrijf (Silke & Morrison 2020). Van der Heide en Schuurman (2018) evalueerden het TER-programma van Reclassering Nederland (RN). RN heeft sinds 2012 een gespecialiseerd TER-team. Zoals vermeld op de website van Reclassering Nederland houdt het team ‘zich bezig met de advisering over en het toezicht op cliënten die verdachten worden of veroordeeld zijn voor het plegen of voorbereiden van terroristische misdrijven’. Daarbij wordt beoogd recidive tegen te gaan ‘door middel van specialistische resocialisatie en nazorg’ (Van der Heide & Schuurman 2018, p. 8. Uit de evaluatie van het TER-programma bleek dat 11 van de 189 personen hadden gerecidiveerd

1 In deze laatste gevallen kon de auteur op basis van de beschikbare data niet vaststellen of de persoon in kwestie daadwerkelijk meerdere keren was toegetreden. De twijfel had dan doorgaans betrekking op het ‘uitgangsfijt’. Zo was een individu voor de tweede keer naar Syrië uitgereisd. Onduidelijk was echter of de eerste uitreis, destijds als minderjarige, als *engagement* kon worden beschouwd.

(5,8%), onder wie 8 personen naar een terroristisch misdrijf (4,2%). Belangrijk om hierbij op te merken is dat enkel recidive ten tijde van het toezicht kon worden meegenomen. Eventuele recidive daarna kwam niet in beeld bij de onderzoekers, en dus concludeerden zij dat dit cijfer mogelijk een onderschatting was van de daadwerkelijke recidive.

In een recente studie werden de levensloop, recidive en re-integratie van alle personen die in de periode 2006-2020 op de TA's van PI Vught en PI De Schie² verbleven in kaart gebracht (Rodermond e.a. 2021). Recidive werd in dit onderzoek geoperationaliseerd als een veroordeling voor een nieuw strafbaar feit. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen strafbare feiten met een terroristisch oogmerk en andere strafbare feiten. Net als in de andere studies werd gevonden, kwam recidive naar een misdrijf met terroristisch oogmerk relatief weinig voor: in totaal recidiveerden 9 van de 182 personen na de vrijlating na een terroristisch misdrijf. Opmerkelijk is echter dat de recidive naar andersoortige misdrijven een stuk hoger lag dan uit eerdere studies bleek: 44 personen recidiveerden naar andere feiten, zoals gewelds- en vermogensmisdrijven. Opvallend was daarnaast dat 7 van de 9 personen die naar een misdrijf met terroristisch oogmerk recidiveerden daarnaast *ook* naar minimaal één andersoortig misdrijf recidiveerden (en voor wie dus in elk geval twee recidivefeiten waren gedocumenteerd). Hoewel de algemene recidive in deze studie hoger ligt dan uit andere studies blijkt, ligt de totale recidive nog altijd fors lager dan het recidivepercentage onder 'reguliere' ex-gedetineerden (47%, zie Weijters e.a. 2019).

Re-integratie

Naast het in kaart brengen van recidive vraagt de (voorziene) vrijlating van extremistische gedetineerden ook om kennis over het re-integratieproces, dat volgens de RSJ kan worden gedefinieerd als 'de feitelijke herinpassing in de maatschappij op sociale domeinen als wonen, werken, relaties en vrije tijd' (RSJ 2017, p. 8). De laatste jaren neemt de aandacht voor dit proces toe, alsmede voor het uittreden uit extremis-

2 In dit onderzoek is de TA Zwolle niet meegenomen, omdat de afdeling tegelijkertijd met de dataverzameling werd geopend. Wel zijn de vrouwen die eerder op een van de twee andere TA's verbleven meegenomen in het onderzoek.

tische netwerken. Hoewel ook hier de terminologie varieert (wisselend van uittreding/ *disengagement* tot *exit* en resocialisatie) en door elkaar heen wordt gebruikt, wordt over het algemeen beoogd in kaart te brengen waarom en hoe personen die op enig moment lid zijn van een extremistisch netwerk dan wel extremistische daden plegen op een bepaald moment afstand nemen van de groep en/of daden. Daarbij wordt erkend dat het ontwarren van die verschillende processen en de daarmee samenhangende factoren een bijna onmogelijke opgave is (Elshimi 2022; Jensen e.a. 2020). In een levenslooponderzoek naar *disengagement* onder vijftig rechts-extremisten in de Verenigde Staten vergeleken Jensen en collega's (2020) 25 individuen die succesvol waren uitgetreden (dit waren personen die ten minste drie jaar geleden waren gestopt met het participeren in extremistische bewegingen) met 25 individuen voor wie dat niet gold. Uit de analyses kwamen verschillende subgroepen naar voren, met elk weer andere barrières die in de weg lagen van succesvolle uittreding. De kans op uittreding was het kleinst in de subgroep van personen die eerder in detentie zaten *en* geradicaliseerde naasten hadden. Tevens speelden praktische obstakels zoals (het vooruitzicht op) financiële problemen een rol bij het al dan niet uittreden. De auteurs benadrukken het belang van maatwerk bij het bevorderen van uittreding en re-integratie, waarbij het eerst en met name belangrijk is om de (veelal) praktische obstakels voor re-integratie weg te nemen. Ze zeggen daarover: '(...) it may not be an effective disengagement strategy to expose an individual to alternate worldviews if they are not committed to their extremist beliefs but rather have stayed engaged because of the financial or social prestige benefits that extremism provides' (Jensen e.a. 2020, p. 23; zie ook Weggemans & De Graaf 2015).

Cherney (2021) legt eenzelfde nadruk op de behoeften ('needs') van geradicaliseerde personen die na een terroristisch misdrijf terugkeren in de samenleving. De onderzoeker nam 55 interviews af met onder meer medewerkers van penitentiaire inrichtingen, gedetineerden en ex-gedetineerden in New South Wales (aan de oostkust van Australië) en sprak met hen over hoe de transitie naar de samenleving kan worden gefaciliteerd. Een belangrijke eerste conclusie die Cherney trekt, is dat deze populatie ex-gedetineerden soortgelijke 'criminogenic needs' heeft als andere ex-gedetineerden, en dat deze factoren idealiter eerst worden aangepakt, voordat de focus op ideologische aspecten komt te liggen. Uit de interviews blijkt dat veel van de individuen die terugke-

ren in de samenleving kampen met risicofactoren als sociale isolatie, antisociale vrienden, een lage sociaaleconomische status, verslavingsproblematiek en een gebrek aan familieondersteuning. Met name dit laatste werd als belangrijke risicofactor bestempeld, en Cherney wijst dan ook op het belang van het betrekken van familieleden bij de resocialisatie. Uit de interviews blijkt dat ondersteuning door prosociale, niet-extremistische familieleden op zowel praktisch als sociaal-emotioneel vlak kan bijdragen aan re-integratie (Cherney 2021). Tevens wordt benoemd dat in programma's aandacht moet bestaan voor de ondersteuning van de familieleden zelf. Het blijkt voor deze familieleden soms ingewikkeld om met hun ex-gedetineerde, soms nog geradicaliseerde familielid om te gaan, een bevinding die steun vindt in Nederlands onderzoek onder familieleden van uitreizigers (Weggemans e.a. 2018).

De Nederlandse context: re-integratie na de TA

Zoals gezegd vraagt de wetenschap dat het merendeel van de wegens terrorisme veroordeelde personen vroeg of laat weer op vrije voeten komt om een blik op de postdetentieperiode die verder reikt dan enkel het recidivecijfer. Het is immers voor zowel de ex-gedetineerden zelf als de samenleving belangrijk dat zij succesvol re-integreren en resocialiseren. De hiervoor genoemde studies sluiten aan bij deze opvatting, en ook in Nederland zijn inmiddels studies uitgevoerd die het bredere re-integratieproces in kaart hebben gebracht. Voortbordurend op eerder onderzoek naar re-integratie van extremistische gedetineerden (Liem & Weggemans 2018; Weggemans & De Graaf 2015) werd vorig jaar voor het eerst onderzoek verricht naar *alle* personen die tussen 2006 en 2020 op een TA verbleven en weer zijn uitgestroomd (Rodermond e.a. 2021). Naast de eerder besproken recidive werd ook de bredere levensloop na de vrijlating in kaart gebracht. Daartoe werd allereerst bij de Dienst Justitiële Inrichtingen een lijst opgevraagd van alle personen die in de periode tussen 2006 en 2020 op een TA gedetineerd waren geweest, alsmede hun uitstroomdatum.³ Vervolgens werd deze lijst (met n=182 personen) ingebracht in het onlinesysteem van het

3 Voorafgaand aan de start van het onderzoek is de onderzoeksopzet goedgekeurd door de Commissie Ethiek van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Binnen die omgeving werd informatie over onder meer de sociaaleconomische status en huishoudensamenstelling van de ex-gedetineerden vanaf het moment van de vrijlating uit zogenaamde microdatabestanden gehaald.⁴ Op die manier kon voor alle ex-gedetineerden op maandbasis in kaart worden gebracht hoe het hun na de vrijlating verging in termen van onder meer het hebben van werk, het volgen van een opleiding en de woonsituatie.⁵ Om een wat gedetailleerder beeld van de periode na de vrijlating te krijgen, werden daarnaast interviews afgenomen met negen ex-gedetineerden en twee familieleden. De respondenten werden geworven via diverse *gatekeepers*, zoals advocaten. De interviews vonden plaats op een locatie naar keuze van de geïnterviewden en duurden gemiddeld een uur en drie kwartier. Voorafgaand aan het eerste interview was op basis van de literatuur een semigestructureerde vragenlijst opgesteld met vragen over de levensloop voorafgaand aan de periode in detentie, de ervaringen gedurende detentie en de periode na detentie. Alle gesprekken zijn met een beveiligde voicerecorder opgenomen en na afloop van het gesprek verbatim getranscribeerd. Uiteindelijk zijn de gesprekken middels een codeerschema geanalyseerd in het kwalitatieve analyseprogramma ATLAS.ti. Uit de gecombineerde gegevens blijkt dat de ex-TA-gedetineerden in de jaren na de vrijlating amper voldoen aan de 'basisvoorwaarden voor re-integratie'. Een groot deel van de ex-TA-gedetineerden heeft in het eerste jaar na de vrijlating geen geregistreerd inkomen (geen inkomen uit geregistreerd werk, en ook geen uitkering). Hieraan gerelateerd heeft de meerderheid in het geheel geen dagbesteding (werk of onderwijs) in dat eerste jaar. Drie jaar na de vrijlating is het aantal personen met een inkomen en/of dagbesteding wat gestegen, maar voor meer dan de helft van de groep blijft de situatie ongewijzigd. Ook aan de andere basisvoorwaarden voor re-integratie wordt lang niet altijd voldaan. Zo ontvangt een aanzienlijk deel van de ex-gedetineerden (13,9%) een uitkering voor dakloosheid. Een deel (ongeveer een vijfde) van de ex-gedetineerden woont in de periode na de vrijlating bij de ouders, en een vergelijkbaar deel woont alleen. De andere ex-gedeti-

4 Om een koppeling tussen individuele personen en bijbehorende microgegevens mogelijk te maken hanteert het CBS een geavanceerd systeem van pseudonimisering. De onderzoekers werken met betekenisloze koppelnummers, waardoor de microgegevens nooit kunnen worden herleid tot bepaalde personen.

5 Hierbij moet worden opgemerkt dat de 'follow-upperiode' verschilde per persoon, en logischerwijs veel korter was voor ex-gedetineerden die bijvoorbeeld pas in 2019 vrijkwamen.

nerden wonen bijvoorbeeld met een partner, of als alleenstaande ouder met een kind. Hoewel in het onderzoek geen controlegroep is meegenomen, zijn de resultaten wel vergeleken met de meest recente *Monitor nazorg ex-gedetineerden* van het WODC (Boschman e.a. 2020). Uit deze vergelijking blijkt dat ex-gedetineerden van de TA nog iets minder vaak dan reguliere ex-gedetineerden werk hebben in het eerste jaar na detentie. Hieraan gerelateerd hebben ex-TA-gedetineerden minder vaak een geregistreerd inkomen (36% tegenover 53,3%). Wel gaat een iets groter aandeel ex-TA-gedetineerden naar school na de vrijlating.

Op basis van de kwantitatieve gegevens ontstaat het beeld dat de re-integratie, in elk geval waar het om het verwerven van de basisvoorwaarden gaat, moeizaam verloopt onder deze groep ex-gedetineerden. De interviews, hoewel klein in aantal, bevestigen dit beeld. Op het moment van het interview hadden slechts drie respondenten een betaalde baan, en vijf respondenten benoemen dat ze voor korte of langere periode geen vaste woon- of verblijfplaats hadden na detentie. Dit laatste maakte het volgens hen vrijwel onmogelijk om de andere basisvoorwaarden op orde te krijgen. Zes respondenten benoemen dat gedurende detentie problematische schulden zijn opgebouwd, onder meer doordat verzekeringen een tijdlang door zijn blijven lopen, en vanwege onbetaalde huur. Unaniem benoemen de respondenten dat ze de mogelijkheden om gedurende detentie voorbereidingen te treffen voor na de vrijlating als te beperkt hebben ervaren. Voor het volgen van een opleiding en het zoeken naar werk en huisvesting waren naar hun idee te weinig mogelijkheden.

Een belangrijke bevinding uit de interviews is dat een deel van de ex-gedetineerden sterk leunt op familieleden om allerlei praktische zaken op orde te krijgen, een bevinding die in lijn is met de studie van Cherney (2021). Deze ex-gedetineerden benoemen dat ondersteuning door familieleden cruciaal is geweest in de periode na de vrijlating. Familieleden hebben geholpen bij het (uiteindelijk) vinden van een baan, hebben gezorgd voor een slaapplaats en boden financiële ondersteuning, terwijl ook sociaal-emotionele hulp van belang bleek. Echter, een ander deel van de respondenten benoemt juist een gebrek aan dergelijke ondersteuning. De periode in detentie heeft er in deze gevallen soms voor gezorgd dat familiebanden zijn verbroken, dat hun relatie is geëindigd, en/of dat de band met hun kinderen minder sterk is geworden. Een aantal van deze respondenten benoemt nieuwe

vienschappen die zijn gesloten in detentie, en/of geeft aan na de vrijlating te zijn teruggevallen op het oude (extremistische) netwerk. Verschillende respondenten vertellen dat dit in hun optiek de enige plek was waar ze hulp konden vragen en krijgen.

Tot slot boden de interviews enig zicht op de invloed van stigma en de rol van religie en ideologie. Met betrekking tot het eerste wordt door respondenten benoemd dat ze na detentie anders werden behandeld, en dat zelfs familieleden te maken kregen met (ver)oordelende reacties. Zo beschrijft een respondent dat haar dochter op school vervelende reacties kreeg, en een andere respondent benoemt dat ze haar baan is kwijtgeraakt vanwege de breed uitgemeten veroordeling van haar broer. Ten aanzien van ideologie gaven meerdere respondenten aan dat ze op het moment van het interview minder radicaal waren in hun opvattingen dan voorafgaand aan detentie. Zo geeft een respondent aan dat hij weliswaar conservatief is in zijn religieuze opvattingen, maar dat hij minder zwart-wit in zijn denkbeelden is geworden. Een andere respondent vertelt echter dat de periode in detentie hem juist heeft gesterkt in zijn gedachtegoed, en dat hij de democratie nog altijd verwerpt. Interessant is dat deze respondent, alsmede twee respondenten die aangaven in de toekomst naar een islamitisch land te willen verhuizen, ten tijde van het interview de basisvoorwaarden voor re-integratie juist wel op orde hadden. Het hebben van bepaalde opvattingen (in dit geval: het verwerpen van de democratie) hoeft het re-integratieproces dus niet a priori in de weg te staan.

Tot besluit is het belangrijk om te benoemen dat sommige ex-gedetineerden van de TA te maken krijgen met obstakels die direct of indirect samenhangen met het type misdrijf waarvoor ze gedetineerd zijn geweest. Deze obstakels werken vervolgens door in het re-integratieproces. Een belangrijke barrière is het voor lange tijd niet kunnen verkrijgen van een verklaring omtrent het gedrag (vog) als gevolg van de terrorismeverdenking of -veroordeling. Verschillende respondenten geven aan dat dit in de weg staat van het vinden van een betekenisvolle baan. Een tweede barrière wordt gevormd door (de dreiging van) het intrekken van de Nederlandse nationaliteit, een maatregel die in de afgelopen jaren diverse keren is opgelegd. Indien de intrekking een feit wordt, kan re-integratie volledig teniet worden gedaan. Zo benoemt een respondent dat hij met behulp van de reclassering en de gemeente de basisvoorwaarden voor re-integratie net op orde had, toen zijn nationaliteit werd ingetrokken. Zelfs als intrekking van de

nationaliteit uiteindelijk geen feit wordt, komt het re-integratieproces in afwachting daarvan doorgaans stil te liggen.

Conclusie

Ook al worden in Nederland momenteel jarenlange gevangenisstraffen opgelegd aan plegers van misdrijven met een terroristisch oogmerk, bijna alle gestraften zullen vroeg of laat terugkeren in de Nederlandse samenleving. Het is voor de ex-gedetineerden zelf, hun naasten, en zeker ook voor de samenleving in het geheel van belang dat deze terugkeer succesvol verloopt. Bekend is dat ex-gedetineerden die de basisvoorwaarden voor re-integratie op orde hebben een kleinere kans hebben om te recidiveren. Bekend is echter ook dat het verwerken van deze basisvoorwaarden lang niet altijd vanzelfsprekend is (Weggemans & De Graaf 2015; Boschman e.a. 2020; Rodermond e.a. 2022), en dat het cruciaal is om problematiek die doorgaans ook al voor detentie bestaat aan te pakken.

Deze bijdrage heeft allereerst gewezen op diverse overeenkomsten tussen terrorismeverdachten in Nederland en verdachten van andere vormen van criminaliteit in termen van sociaaleconomische positie, gezinsfactoren en criminele carrière. De meerderheid van de verdachten heeft al voor de eerste verdenking van een terroristisch misdrijf een strafblad. Daarnaast blijkt uit nationaal en internationaal onderzoek dat de levens van extremistische en terroristische daders regelmatig worden gekenmerkt door een veelheid aan problemen. Kijkend naar de uitkomsten na een extremistisch of terroristisch misdrijf blijkt allereerst dat recidive naar een terroristisch misdrijf relatief weinig voorkomt, met percentages die schommelen tussen de 3% en 5%. Recidive naar algemene misdrijven komt vaker voor (een kwart van de ex-TA-gedetineerden recidiveerde naar minimaal één niet-terroristisch misdrijf), maar nog altijd veel minder vaak dan recidive onder reguliere ex-gedetineerden.

Voorts heeft deze bijdrage laten zien dat de re-integratie onder ex-TA-gedetineerden moeizaam verloopt, en dat het op orde krijgen van belangrijke zaken zoals huisvesting en werk vaker niet dan wel lukt. Tevens wordt de voorbereiding op de vrijlating als te beperkt ervaren. Praktische en emotionele steun door familie wordt als cruciaal beschouwd, maar lang niet alle ex-gedetineerden ervaren dergelijke

steun. Ex-gedetineerden vallen soms terug op hun oude (extremistische) netwerk, en dit lijkt me name te gebeuren wanneer de basisvoorwaarden voor re-integratie niet op orde zijn.

In een brief aan de Tweede Kamer⁶ schreven toenmalig Minister voor Rechtsbescherming Sander Dekker en toenmalig Minister van Justitie en Veiligheid Ferd Grapperhaus in 2021 dat 'momenteel wordt verkend op welke wijze de mogelijkheden voor onderwijs en voorbereiding op werk na detentie op de TA verruimd kunnen worden, rekening houdend met de veiligheidsmaatregelen binnen de TA's en de mogelijke risicoprofielen van gedetineerden'. Tevens wijzen zij op de opstart van 'buddytrajecten' vanuit het Multidisciplinair Afstemmingsoverleg, gericht op 'het herstel van pro-sociale contacten met het gezin of andere familieleden'. Dit zijn positieve geluiden, want hoewel uit interviews met ex-TA-gedetineerden blijkt dat de terrorismeverdenking of -veroordeling en de periode op de TA tot barrières leiden die de re-integratie voor deze groep nog moeilijker maken dan voor andere ex-gedetineerden, op basis van nationaal en internationaal wetenschappelijk onderzoek lijkt het belangrijk om ook als het om deze specifieke populatie gaat oog te hebben voor bekende criminogene factoren. Op basis van de beschreven studies zou het aanpakken van die criminogene factoren ook voor deze populatie tot gunstigere uitkomsten na detentie kunnen leiden.

Literatuur

Altier e.a. 2019

M.B. Altier, E.L. Boyle & J.G. Horgan, 'Returning to the fight: An empirical analysis of terrorist reengagement and recidivism', *Terrorism and Political Violence* (33) 2019, afl. 4, p. 836-860.

Bakker 2006

E. Bakker, *Jihadi terrorists in Europe: Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad. An exploratory study*, Den Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael 2006.

⁶ 'Aanbieding onderzoeken naar interventies, re-integratie en recidive met betrekking tot de Terroristenafdeling', kenmerk 3365344, 2021.

Bakker & De Bont 2016

E. Bakker & R. de Bont, 'Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012-2015): Characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq', *Small Wars & Insurgencies* (27) 2016, afl. 5, p. 837-857.

Basra & Neumann 2016

R. Basra & P.R. Neumann, 'Criminal pasts, terrorist futures: European jihadists and the new crime-terror nexus', *Perspectives on Terrorism* (10) 2016, afl. 6, p. 25-40.

De Bie 2016

J.L. de Bie, *How jihadist networks operate: A grounded understanding of changing organizational structures, activities, and involvement mechanisms of jihadist networks in the Netherlands* (diss. Leiden), 2016.

Boschman e.a. 2020

S. Boschman, M. Teerlink & G. Weijters, *Monitor nazorg ex-gedetineerden – zesde meting; problemen op de basisvoorwaarden voor re-integratie en de relatie met recidive*, Den Haag: WODC 2020.

Cherney 2021

A. Cherney, 'The release and community supervision of radicalised offenders. Issues and challenges that can influence reintegration', *Terrorism and Political Violence* (33) 2021, afl. 1, p. 119-137.

Elshimi 2022

M.S. Elshimi, 'The constraints hypothesis: Rethinking causality in deradicalisation, disengagement and reintegration pathways. A complex systems perspective', *Studies in Conflict & Terrorism* 2022, online first.

De Graaf 2021

B. de Graaf, *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*, Amsterdam: Prometheus 2021.

Gill e.a. 2020

P. Gill, C. Clemmow, F. Hetzel, B. Rottweiler, N. Salman, I. van der Vegt, Z. Marchment, S. Schumann, S. Zolghadriha, N. Schulten, H. Taylor & E. Corner, 'Systematic review of mental health problems and violent extremism', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* (32) 2021, afl. 1, p. 51-78.

Hasisi e.a. 2020

B. Hasisi, T. Carmel, D. Weisburd & M. Wolfowicz, 'Crime and terror: Examining criminal risk factors for terrorist recidivism', *Journal of Quantitative Criminology* (36) 2020, afl. 3, p. 449-472.

Van der Heide & Schuurman 2018

L. van der Heide & B. Schuurman, 'Reintegrating terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch approach', *Journal for Deradicalization* (17) 2018, p. 196-239.

Inspectie JenV 2021

Inspectie Justitie en Veiligheid, *Aanslag in een tram in Utrecht, 18 maart 2019. Een analyse door de Inspectie Justitie en Veiligheid*, 2021, www.inspectie-jenv.nl/Publicaties/rapporten/2021/05/26/rapport-aanslag-in-een-tram-in-utrecht-18-maart-2019.

Jensen e.a. 2020

M. Jensen, P. James & E. Yates, 'Contextualizing disengagement: How exit barriers shape the pathways out of far-right extremism in the United States', *Studies in Conflict & Terrorism* 2020, p. 1-29.

Van Leyenhorst & Andreas 2017

M. van Leyenhorst & A. Andreas, 'Dutch suspects of terrorist activity: A study of their biographical backgrounds based on primary sources', *Journal for Deradicalization* 2017, afl. 12, p. 309-344.

Liem & Weggemans 2018

M. Liem & D. Weggemans, 'Reintegration among high-profile offenders', *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* (4) 2018, afl. 1, p. 473-490.

Pierce 2018

M. Peirce, *Mobilization to violence (terrorism) research. Key findings*, Canadian Security Intelligence Service 2018.

De Poot e.a. 2011

C.J. de Poot e.a., *Jihadi terrorism in the Netherlands*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011.

Renard 2020

T. Renard, 'Overblown: Exploring the gap between the fear of terrorist recidivism and the evidence', *CTC Sentinel* (13) 2020, afl. 4, p. 19-29.

Rodermond & Thijs 2022

E. Rodermond & F. Thijs, 'From crime to terrorism: Life-circumstances and criminal careers of terrorist suspects', *Crime & Delinquency* 2022, DOI: 10.1177/00111287221077645.

Rodermond & Weerman 2021

E. Rodermond & F. Weerman, 'The families of Dutch terrorist suspects: Risk and protective factors among parents and siblings', *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsform* 2021, <https://doi.org/10.1515/mks-2021-0133>.

Rodermond e.a. 2021

E. Rodermond, R. Zalmé & E. Zuiderveld, *Re-integratie en recidive na een verblijf op de TA. Een mixed-method analyse van de levensloop en criminele carrière na de vrijlating*, Amsterdam: NSCR 2021.

Rodermond e.a. 2022

E. Rodermond, S. van der Weijer, M. Rosenkrantz Lindegaard, C. Bijleveld, M. Slotboom & C. Kruttschnitt, 'Out of prison, out of crime? The complex interplay between the process of desistance and severe resource disadvantages in women's post-release lives', *European Journal of Criminology* 2022, online first.

Rostami 2018

A. Rostami, J. Sturup, H. Mondani, P. Thevselius, J. Sarnecki & C. Edling, 'The Swedish mujahideen: An exploratory study of 41 Swedish foreign fighters deceased in Iraq and Syria', *Studies in Conflict & Terrorism* (43) 2018, afl. 5, p. 382-395.

RSJ 2017

RSJ, *Reclassering in een veranderende omgeving. Implicaties van Visie op strafrechtelijke sanctietoepassing voor het reclasseringswerk*, Den Haag: Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2017.

Sciarone & Schuurman 2019

J. Sciarone & B. Schuurman, *From criminals to terrorists and back? Quarterly report Vol. 2: The Netherlands*, Globsec 2019.

Sikkens e.a. 2017

E. Sikkens, S. Sieckelink, M. van San & M. de Winter, 'Parental reaction towards radicalization in young people', *Child & Family Social Work* (22) 2017, afl. 2, p. 1044-1053.

Silke 2014

A. Silke, 'Risk assessment of terrorist and extremist prisoners'. In: A. Silke (ed.): *Prisons, terrorism and extremism. Critical issues in management, radicalisation, and reform*, Abingdon: Routledge, p. 108-121.

Silke & Morrison 2021

A. Silke & J. Morrison, 'Re-offending by released terrorist prisoners: Separating hype from reality', ICCT Policy Brief 2020.

Simi e.a. 2016

P. Simi, K. Sporer & B.F. Bubolz, 'Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism', *Journal of Research in Crime and Delinquency* (53) 2016, afl. 4, p. 536-563.

Thijs e.a. 2018

F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, *Verdachten van terrorisme in beeld: achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2018.

Thijs e.a. 2022

F. Thijs, E. Rodermond, E. Kleemans & S. van de Weijer, 'How unique are terrorist suspects? Investigating similarities and differences between terrorist suspects, their siblings, and other suspects', *European Journal of Criminology* 2022, online first.

Veldhuis e.a. 2010

T. Veldhuis, E. Gordijn, S. Lindenberg & R. Veenstra, *Terroristen in detentie; evaluatie van de Terroristenafdeling*, Den Haag: WODC 2010.

Weenink 2015

A.W. Weenink, 'Behavioral problems and disorders among radicals in police files', *Perspectives on Terrorism* (9) 2015, afl. 2, p. 17-33.

Weenink 2019

A. Weenink, 'Adversity, criminality, and mental health problems in jihadis in Dutch police files', *Perspectives on Terrorism* (13) 2019, afl. 5, p. 130-142.

Weggemans & De Graaf 2015

D. Weggemans & B. de Graaf, *Na de vrijlating: een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerden*, Amsterdam: Reed Business 2015.

Weggemans e.a. 2018

D. Weggemans, M. van der Zwan & M. Liem, *Familie van uitreizigers. Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen*, Den Haag: WODC 2018.

Weijters e.a. 2019

G. Weijters, S. Verweij, N. Tollenaar & J. Hill, *Recidive onder justitiabelen in Nederland*, Den Haag: WODC 2019.

Windisch e.a. 2020

S. Windisch, P. Simi, K. Blee & M. DeMichele, 'Measuring the extent and nature of adverse childhood experiences (ACE) among former white supremacists', *Terrorism and Political Violence* (34) 2020, afl. 6, p. 1207-1228.